

УВОДЗІНЫ

Вывучэнне лексікі народных гаворак мае важнае тэарэтычнае і практычнае значэнне. У гаворках захоўваецца шмат старажытных слоў — праславянскіх ці праіндаеўрапейскіх, якія па розных прычынах не трапілі ў пісьмовыя помнікі. Гэтыя словы вельмі каштоўныя для этымалагічных пошукаў, для ўзнаўлення моўнага стану мінулых эпох.

Даследаванне народнай лексікі дае неацэнны матэрыял для параўнальнага вывучэння лексічнай сістэмы славянскіх моў, для вырашэння пытанняў узаемаўплыву суседніх роднасных і няроднасных моў.

У лексіцы народных гаворак знаходзіць свой адбітак шматвяковая гісторыя народа ва ўсіх яе мясцовых праявах. Таму апісанне народнай лексікі можа даць шмат карыснага гісторыку, археалагу, этнографу.

Літаратурная мова ўвесь час узбагачаецца за кошт народнай лексікі. Я. Колас пісаў: «Мы маем вялікі моўны запас, які незаслужана забыты намі, літаратарамі, і з поспехам ужываецца ў народзе»¹. Вывучэнне народнай лексікі дапаможа далейшай нармалізацыі слоўнікавага складу літаратурнай мовы, дасць магчымасць пазбавіцца «няўдалых слоў, механічных перакладаў тых ці іншых слоў іншых моў»².

¹ Я. Колас. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы. Мінск, 1957, стар. 309.

² К. Крапіва. Аб некаторых пытаннях беларускай мовы. Збор твораў у 3-х тамах, т. 2. Мінск, 1956, стар. 501.

Лексіка народных гаворак Беларусі яшчэ вельмі слаба вывучана. Пры апісанні лексікі мы трымаемся тэматычнай групойкі слоў. Вывучэнне лексікі гаворак па асобных тэмах дазваляе аналізаваць самыя разнастайныя словы як сваім паходжаннем, так і сферай ужывання, дае магчымасць разгледзець лексічныя адзінкі ў іх узаемадзеянні і ўзаемаабумоўленасці, дазваляе ў якойсьці ступені вывучаць лексічную сістэму гаворак.

У кнізе апісваецца бытавая лексіка гаворак Зэльвеншчыны.

У бытавой лексіцы захоўваецца найбольш традыцыйных слоў, цікавых даследчыку лексічнай сістэмы гаворак. Разам з вытворчай бытавая лексіка вызначае характар лексічнага складу гаворак. Даследаванне гэтай лексікі — актуальная задача сучаснай дыялекталогіі.

У гаворках Зэльвеншчыны выяўлена шмат праславянскіх лексем, а таксама запазычанняў з польскай, нямецкай і іншых моў. Лексіка Зэльвеншчыны — пагранічнай з Польшчай тэрыторыі — дае магчымасць паўней вывучыць некаторыя пытанні беларуска-польскіх моўных кантактаў.

Пры аналізе лексікі гаворак мы імкнемся па магчымасці даць геаграфію даследаваных слоў, іх пашырэнне ў іншых славянскіх мовах, асабліва ў рускай, украінскай і польскай. Такі матэрыял будзе карысны ў вырашэнні задачы «аддзяліць найбольш старажытны слоўнік, агульны для ўсіх моваў гэтай сям'і, ад лексічных адзінак, характэрных толькі асобным дыялектам»³.

У кнізе падаюцца звесткі пра паходжанне слоў, прыводзяцца думкі розных вучоных пра этымалогію слоў, паказваецца іх утварэнне.

---

³ О. С. Ахманова, В. В. Виноградов, В. В. Иванов. О некоторых вопросах и задачах описательной, исторической и сравнительно-исторической лексикологии. «Вопросы языкознания», 1956, № 3, стр. 21.

Кожнаму слову прысвечаны асобны слоўны артыкул. Слоўныя артыкулы пабудаваны па агульнай схеме: тлумачыцца семантыка слова (шляхам падбору сінонімаў з беларускай літаратурнай мовы або апісальна), высвятляюцца адносіны прааналізаванага слова да лексічнай сістэмы літаратурнай мовы, паказваецца ступень ужывальнасці слова і г. д.

Бытавая лексіка — шырокае кола слоў, што адлюстроўвае паўсядзённае жыццё, побыт людзей. Гэта назвы пабудоў, мэблі і посуду, гаспадарчых прылад, назвы адзення і абутку, упрыгожанняў і аздобаў, назвы страў і пітва, назвы сваяцкіх адносін, абрадаў, гульняў і г. д.

У кнізе аналізуюцца назвы яды, пітва, адзення і абутку. Разглядаюцца ўсе словы названых тэматычных груп, зафіксаваныя ў гаворках Зэльвеншчыны, а не толькі дыялектныя. Гэта абумоўлена тым, што, па-першае, пра некаторыя словы цяжка сказаць — яны рэдкаўжывальныя літаратурныя ці дыялектныя, а па-другое, семантыка дыялектнага слова, аб'ём значэння яго часта залежыць ад існавання іншых слоў, у прыватнасці і недыялектных; важна пры гэтым і ступень унармаванасці мовы.

Матэрыялам паслужылі запісы народных гаворак Зэльвеншчыны, зробленыя аўтарам — ураджэнцам гэтай мясцовасці — у 1950—1960 гадах. Запісы рабіліся ад прадстаўнікоў розных узростаў, але найбольш матэрыялаў з традыцыйнай гаворкі, бо яна — галоўны аб'ект дыялекталогіі. Выкарыстаны дыялектныя слоўнікі, апублікаваныя і неапублікаваныя дыялекталагічныя матэрыялы, этнаграфічныя крыніцы, творы мастацкай літаратуры, лексічныя матэрыялы кандыдацкіх дысертацый па беларускай, рускай і ўкраінскай мовах, а таксама этымалагічныя даведнікі і слоўнікі розных славянскіх і некаторых неславянскіх моў.

КАРОТКІЯ ЗВЕСТКІ З ГІСТОРЫІ ЗЭЛЬВЕНШЧЫНЫ

Зэльвеншчына ляжыць на захадзе БССР, між Слонімам і Ваўкавыскам Гродзенскай вобласці, мяжуе з Польшчаю.

Тэрыторыю сучаснай Зэльвеншчыны ў эпоху першабытнаабшчыннага ладу займалі дрыгавічы⁴. У XII ст. Зэльвеншчына ўваходзіла ў Полацкае княства, якое аб'ядноўвала заходнія землі з гарадамі Ваўкавыскам, Навагрудкам, Нясвіжам і інш. Тэрыторыя Чорнай Русі, да якой належала Зэльвеншчына, была спачатку вольная ад татара-мангольскай і літоўскай залежнасці, потым трапіла пад уладу Літвы, а пазней Польшчы. Насельніцтва гэтай тэрыторыі зведала нашэсце шведаў, а пазней Напалеона.

З XVI ст. Зэльва адносілася да ліку каралеўскіх двароў, потым перайшла пад уладу Сапегі⁵. Мясцічка Зэльва належала князю А. Сапегу да 1832 г. Продкі яго ў пачатку XVIII ст. заснавалі кірмаш, які ў канцы XVIII ст. лічыўся найважнейшым пасля Лейпцыгскага як сваім абаротам, так і колькасцю купцоў і гандляроў⁶. Кірмаш працягваўся цэлы месяц — з 25 ліпеня да 25 жніўня. Сюды прыязджалі купцы з розных краін Еўропы і з Расіі.

У 1585 г. у мясцічку Дзярэчын, што на Зэльвеншчыне, Сапегі заснавалі друкарню.

У час першай імперыялістычнай вайны амаль палова насельніцтва Зэльвеншчыны эвакуіравалася ва ўсходнія раёны Расіі — Маскоўскую і іншыя губерні. У 1915 г.

---

⁴ Россия. Под редакцией В. П. Семенова, т. 9. СПб., 1905, стр. 57.

⁵ Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и А. И. Ефрона. СПб., 1894, т. 12, стр. 393.

⁶ Материалы для географии и статистики России. Гродненская губерния. Составил П. Бобровский, ч. II. СПб., 1863, стр. 429—430.

тэрыторыя была занята кайзераўскай Германіяй, а пазней буржуазнай Польшчай, пад уладай якой Зэльвеншчына знаходзілася да верасня 1939 г.

ФАНЕТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ГАВОРАК

Для больш поўнага і глыбокага разумення лексічнага матэрыялу, высвятлення пытанняў этымалогіі слоў нельга абысціся без характарыстыкі найбольш важных фанетычных асаблівасцей гаворака.

Гаворкам Зэльвеншчыны ўласцівы: а) моцнае яканне: *бдаваць, ляснікі* (але ненаціскная часціца **не** вымаўляецца як **ні**); б) захаванне канцавога ненацісканога **о**: *мясо, балото, много, кепско*; в) **о** (ё) на месцы **е, а** (я) літаратурнай мовы: *снёданё, грабільнё, тапарышчо*; г) выбухны **г** на месцы спалучэння **кр**: *грамўшка* (крэмень), *памяргоўны* (памяркоўны); д) адсутнасць падаўжэння зычных на месцы «зычны + ъj»: *насенё, клочо, раля*; е) прыстаўны **г**: *гараць гарэх, гануча*; ж) **г** на месцы **в**: *гуліца, гузёл*; з) адпадзенне пачатковых **в, г**: *Ладзё* (Уладзя), *ляк, ладыш*; і) ужыванне **й** на месцы **в, л**: *яёрка, юргіня, юстэрко, фэйчар*; к) азванчэнне зычных пад уздзеяннем суседніх галосных: *баса* (<паса <нямецк. *fasa*), *гэдык* (*гэтак*); л) спалучэнне **чн** у традыцыйных словах вымаўляецца як **шн**: *яешня, рушнік*; м) спалучэнне **тр** раздзяляецца галосным **а**: *літар, мэтар*; н) гук **ф** у традыцыйнай лексіцы замяняецца гукамі **п, х, хв**: *пасоля, хунт, хвартух*.

БУДОВА СЛОУНАГА АРТЫКУЛА

Загалоўнае слова падаецца ў арфаграфічным запісе, у дужках — вымаўленне, калі яно разыходзіцца з напісаннем слова. Абазначаецца род назоўнікаў, лік паказваецца толькі ў множналікавых ці адзіночналікавых назоўніках. Пасля гэтага падаецца значэнне слова, калі

яно не супадае ў гаворках і літаратурнай мове; пры іх супадзенні раскрыццё семантыкі слова апускаецца (яго можна знайсці ў «Беларуска-рускім слоўніку» 1962 г.). Значэнне слова ілюструецца прыкладамі з мясцовай мовы; скарачана абазначаецца вёска, дзе запісаны прыклад. Ілюстрацыйны матэрыял прыводзіцца ў спрошчанай транскрыпцыі. Значэнні дыялектных слоў, якія сустракаюцца ў прыкладах-ілюстрацыях, у кнізе не тлумачацца, іх можна знайсці ў нашым «Дыялектным слоўніку. З гаворак Зэльвеншчыны» (Мінск, 1970).

З новага абзаца падаюцца формы і значэнні слова ў іншых гаворках, а ў дужках пасля іх — скарачанае абазначэнне крыніцы, адкуль узятая слова, а таксама формы слоў, зафіксаваныя мастацкай літаратурай, фальклорнымі матэрыяламі, слоўнікамі 20—30-х гадоў XX ст., слоўнікам Насовіча і іншымі крыніцамі.

Даныя «Руска-беларускага слоўніка» 1953 г. і «Беларуска-рускага слоўніка» 1962 г. прыводзяцца асобна, з абзаца.

З чырвонага радка з працяжнікам паказваецца пашырэнне слова ў іншых славянскіх мовах. Пасля гэтага высвятляецца паходжанне слова, яго ўтварэнне, прыводзяцца меркаванні вучоных пра этымалогію слова. У асобных выпадках паказваецца значэнне слова ў старажытнай беларускай мове. Адзначаецца, да якога лексікону ў гаворках — пасіўнага ці актыўнага адносіцца слова, прадстаўнікі якога пакалення часцей (ці радзей) яго (слова) ужываюць.

Тлумачэнне значэння слова, запазычанае з крыніц (акрамя РБС-53 і БРС-62) цалкам, падаецца ў двукоссі.

Алфавітны парадак падачы слоўных артыкулаў унутры тэматычнай групы не захоўваецца, тут улічваецца ступень важнасці паняцця, пашыранасць слова і інш. Алфавітны пералік разгледжаных слоў даецца ў дадатку — індэксе.